

Tilburg University

Preken met klassiekers

Sarot, Marcel

Published in:
Preken met klassiekers

Publication date:
2015

Document Version
Peer reviewed version

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Sarot, M. (2015). Preken met klassiekers: Een homiletisch pleidooi vanuit de theologische hermeneutiek. In H. Schoot (Ed.), *Preken met klassiekers: De rijkdommen van tweeduizend jaar reflectie op de Heilige Schrift* (pp. 7-15). Tilburg University.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Marcel Sarot

Inleiding

Het is een publiek geheim dat in de katholieke traditie de preek niet altijd de aandacht heeft gekregen die zij verdient. In dit opzicht kunnen wij iets leren van onze protestantse broeders en zusters, bij wie de preek veelal het centrale onderdeel van de liturgie is en daarom als vanzelf wel veel aandacht krijgt. Het Tweede Vaticaans Concilie heeft stelling genomen tegen de katholieke veronachtzaming van de preek en gepleit voor een voluit Bijbelse verkondiging: 'Alle kerkelijke prediking ... moet ... in de Heilige Schrift haar voedsel en haar regel vinden' (DV 21). Hier doet zich echter een tweede probleem voor: niet alle hedendaagse wetenschappelijke exegetische boeken van de Bijbel *als Heilige Schrift*, en vaak is het niet eenvoudig om de opbrengsten van wetenschappelijke studie in een inspirerende preek te vertalen. De historisch-kritische exegetische informatie ons over hoe de tekst tot stand is gekomen en hoe de hedendaagse geschiedwetenschap aankijkt tegen de in de tekst beschreven gebeurtenissen, en ook over wat de tekst in zijn oorspronkelijke context betekende. Dat is interessant en belangrijk, maar het zegt ons nog niet wat boodschap van de tekst voor ons vandaag is – en dat is waar het om moet gaan in de preek.

Vaticanum II en de betekenis van de kerkvaders voor de homilie

In het licht van de focus van de contemporaine wetenschappelijke benadering van de Bijbel verbaast het niet dat de concilievaders op Vaticanum II wijzen op een andere bron van kennis van de Schrift:

De Bruid van het vleesgeworden Woord, de Kerk, onderricht door de Heilige Geest, geeft zich alle moeite om een steeds dieper inzicht te krijgen in de heilige Schriften teneinde haar kinderen voortdurend het voedsel te kunnen geven van Gods woorden. Daarom ijvert zij ook voor de studie van de Oosterse en Westerse Vaders en van de Liturgieën (DV 23).¹

De laatste zin, waarin men pleit voor de studie van de Schrift in samenhang met kerkvaders en liturgie, wint nog aan betekenis wanneer men de geschiedenis van de tekst bestudeert. Dan ziet men, hoe een passage waarin het vooruitgangsgeloof toegepast werd op de uitleg van de Schrift, steeds verder wordt afgezwakt tot zij in de definitieve tekst is verdwenen. Als de oorspronkelijke passage was behouden, had zij de premoderne exegetische *de facto* achterhaald verklaard, zoals dat in de praktijk van de wetenschappelijke exegetische impliciet vaak wordt gedaan. Impliciet, zeg ik, omdat het zich veelal slechts uit in de afwezigheid van een bespreking van de premoderne exegetische. In de definitieve versie van *Dei Verbum* is niet alleen dit exegetische vooruitgangsgeloof verdwenen, maar is er een verwijzing naar het belang van de kerkvaders voor in de plaats gekomen.² De onderstreping van het belang van de kerkvaders voor de verkondiging is dus niet min of meer terloops in de tekst van *Dei Verbum* terechtgekomen, maar daar heel doelbewust ingevoegd.

Joseph Ratzinger stelt in zijn commentaar op deze passage dat zij voortkomt uit het streven van een minderheid om een ongebreideld biblicisme (een soort *sola scriptura*) te vermijden en de traditie de haar toekomstige plaats te geven.³ Dit is ongetwijfeld een correcte historische verklaring van

¹ Dat men hierbij ook de prediking op het oog heeft, blijkt uit het vervolg van DV 23.

² Zie het commentaar van Joseph Ratzinger in: Herbert Vorgrimler e.a. (red.), *Das Zweite Vatikanische Konzil: Dokumente und Kommentare* Bd. II [LThK² Bd. 13] (Freiburg: Herder, 1967), 574–575.

³ Ratzinger, t.a.p., 575.

waarom de concilievaders hebben geschreven wat zij hebben geschreven. Ook bij conciliedocumenten echter moet men, net als bij de Heilige Schrift, beide vragen stellen. Ten eerste: Wat hebben de schrijvers in hun eigen context willen zeggen? En ten tweede: wat is de boodschap van deze tekst voor ons hier en nu? Dan is een ongebreideld biblicisme nauwelijks een reëel gevaar, zo zou ik denken. Toch blijft aandacht voor de lezing van de Schrift in de traditie van Kerk en theologie van groot belang. In een recent geschrift gaat de Congregatie voor de Eredienst hier nader op in.

Het Homiletisch Directorium over het belang van oude en middeleeuwse auteurs voor de prediking

Volgens het recent gepubliceerde (2015) *Homiletisch Directorium* van de Congregatie voor de Eredienst is het van cruciaal belang dat in de homilie – de verkondiging in een eucharistieviering – vanuit de *Schrift* of andere liturgische teksten het Paasmysterie wordt uitgelegd (9–12). Het *Directorium* beklemtoont dat wij ons hierbij niet moeten blindstaren op afzonderlijke Schriftteksten, maar deze dienen te plaatsen in het geheel van de Schrift en te lezen in de levende traditie van de hele Kerk. De Schrift is immers veeleer in het hart van de Kerk dan op documenten geschreven, en de geestelijke interpretatie van de Schrift is door de Geest aan de kerk toevertrouwd (HD 17/2).⁴ En die geestelijke interpretatie treffen wij dus in de traditie van de Kerk, die daarom ook de eerste context (horizon) moet zijn voor de uitleg van de Schrift (HD 20):⁵

De grootmeesters van de geestelijke interpretatie zijn de kerkvaders, die merendeels pastores waren, en wier geschriften een weergave zijn van de uitleg van het Woord van God zoals zij die in de liturgie aan de mensen voorhielden. ... Vertrouwdheid met de geschriften van de Kerkvaders en de Heiligen kan de predikant zeer helpen om de geestelijke betekenis van de Schrift te ontdekken. Het is uit de preken van de vaders dat wij leren hoe diepgaand de eenheid van Oude en Nieuwe Testament is. Van hen kunnen wij leren de ontelbare figuren en patronen van het Paasmysterie te herkennen die vanaf de dageraad van de schepping in de wereld aanwezig waren en die zich verder ontvouwen in de geschiedenis van Israël die culmineerde in Jezus Christus. Het is van de vaders dat wij leren dat nagenoeg elk woord van de geïnspireerde Schriften onverwachte en onpeilbare rijkdommen kan prijsgeven wanneer het wordt overwogen in het hart van het kerkelijk leven en gebed. De *Catena Aurea* van Thomas van Aquino blijft een weergaloos middel ter ontsluiting van de rijkdommen van de vaders (25).

Tevens beklemtoont het *Directorium* dat het belangrijk is dat in de patristiek recent flinke vooruitgang is geboekt, en onderstreept het onder verwijzing naar *Presbyterorum Ordinis* 19 het belang van de studie van de patristiek en van andere kerkleraren.

Even verderop zegt het *Directorium*: 'Het Concilie liet ons ... een aansporing voor predikers na om zich vertrouwd te maken met de rijkdommen van tweeduizend jaar reflectie op het woord Gods die het katholiek erfgoed vormen' (25). Daarbij stelt het *Directorium* de vraag, hoe de prediker deze aansporing (en nog een paar andere) in praktijk kan brengen. In antwoord op die vraag beveelt het *Directorium* de methode van de *lectio divina* aan. Hierin worden vier stadia onderscheiden:

- (1) *Lectio*. Hierbij is de centrale vraag: wat zegt de tekst zelf? Hier heeft de hedendaagse wetenschappelijke exegese zijn plaats.

⁴ HD verwijst hier aan CKK 113 en naar Origines, *Homiliae in Leviticum*, 5, 5.

⁵ HD 20 verwijst hier naar Benedictus XVI, *Verbum Domini* 29.

- (2) *Meditatio*. Hier is de centrale vraag: wat zegt de tekst aan ons?
- (3) *Oratio*. Hier is de centrale vraag: wat zeggen wij de Heer in antwoord op deze tekst? Vraaggebed, voorbede, dankgebed, lofprijzing.
- (4) *Contemplatio*. Hier is de centrale vraag: welke verandering van geest, hart en leven vraagt de Heer van ons? (27, met een lang citaat uit Benedictus XVI, *Verbum Domini* 87)⁶

Over het tweede stadium in de *lectio divina*, de *meditatio*, zegt HD32 vervolgens: 'Vertrouwdheid met de geschriften van de Kerkvaders en de Heiligen kan de predikant inspireren om zijn mensen te voorzien van een begrip van de lezingen tijdens de H. Mis dat hun geestelijke levens waarachtig zal voeden.' Met andere woorden, de geschriften van de Kerkvaders en de Heiligen kunnen ons helpen de boodschap van de Schrift voor ons hier vandaag te verstaan.

Hierbij rijst de vraag hoe dit in zijn werk gaat. De geschriften van de Kerkvaders en de Heiligen zijn net als de Heilige Schrift geschriften uit het verleden, en vaak zelfs uit een ver verleden. Hoe kunnen zij ons dan helpen, de betekenis van de Schrift voor het heden te verstaan? Vanuit de hedendaagse hermeneutiek valt hierover meer te zeggen.

Hermeneutische overwegingen bij het gebruik van 'klassiekers' bij de preekvoorbereiding

Hoe kunnen de geschriften van Kerkvaders en Heiligen ons helpen de boodschap van de Schrift voor ons hier en nu te verstaan? Om dit te begrijpen kunnen wij een beroep doen op de hermeneutiek. Ik knoop dan graag aan bij Hans-Georg Gadamer, wiens hermeneutiek⁷ nog steeds zeer waardevol is voor de verkondiging. Gadamer heeft ons geleerd om over de interpretatie van teksten te denken in termen van horizonten: de tekst heeft een horizon, de lezer eveneens. Als de lezer zijn eigen horizon verabsoluteert, zal hij in veel gevallen niet in staat zijn, te zien dat de Bijbel iets anders zegt dan wij verwachten. Dat gebeurt bijvoorbeeld wanneer iemand het zesde (of in een andere telling: het zevende) gebod ('Pleeg geen overspel' – Ex. 20:14) verstaat als een absoluut verbod op het hebben van buitenechtelijke seks. Niet alle vormen van buitenechtelijke seks vallen in het Oude Testament onder de categorie overspel. Het gaat uitsluitend om het hebben van seks met een vrouw die (als dochter, verloofde of echtgenote) aan iemand anders toebehoort. Het bezoek van prostituees wordt soms wel afgekeurd (Spr. 29:3, 31:3, maar vgl. Gen. 38), maar valt niet onder het verbod op overspel.⁸ Iets soortgelijks geldt voor het verbod op vloeken; ook dat is in de tien geboden niet terug te vinden. Uit alles blijkt dat in de Bijbel wel wordt gevloekt, en dat dit vloeken niet wordt afgekeurd; het tweede gebod moet dus op iets anders betrekking hebben, en wel, vermoedelijk, op misbruik van Gods naam bij het geven van een getuigenis voor het gerecht.⁹ Zo zijn er heel veel voorbeelden te geven waar wij, vanuit onze context, de neiging hebben iets in de tekst te lezen wat er, wanneer

⁶ Over de *lectio divina*, zie Wim Reedijk, *Zuiver lezen: De Bijbel gelezen op de wijze van de vroegchristelijke woestijnvaders* (Budel: Damon, 2006). Bij de praktijk van de *lectio divina* kunnen de boeken van J. Bots SJ een hulp zijn: *Mij geschiede naar Uw Woord: Meditatie bij de zondagsevangelies van het jaar C* (Brugge: Tabor, 1988); *Ik ben met u alle dagen: Meditatie bij de zondagsevangelies van het jaar A* (Brugge: Tabor, 1989); *Komt allen tot mij: Meditatie bij de zondagsevangelies van het jaar B en register* (Brugge: Tabor, 1990).

⁷ Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode* I en II (Gesammelte Werke I en II) (Tübingen: J.C.B. Mohr: 1990, 1993). Nuttig zijn ook: Hans-Georg Gadamer, *Philosophical Hermeneutics* tr. and ed. David E. Linge (Berkeley: Univ. of California Press, 2008) en Arie Zwiep, *Tussen tekst en lezer: Een historische inleiding in de bijbelse hermeneutiek* (Amsterdam: VU University Press, 2013), 169–223.

⁸ Zie Roland de Vaux, *Hoe het oude Israël leefde: De instellingen van het Oude Testament* deel 1 (Roermond/Maaseik: Romen), 75–77.

⁹ Zie bijv. Paul Sanders, 'Toen zei David: God verdoeme mij...', *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 55 (2001), 286–300.

je leest vanuit de horizon van de tekst, niet staat. Een focus op de horizon van de tekst kan ons helpen, oog te krijgen voor wat er wél staat.¹⁰ Zo kunnen wij opnieuw leren van deze oude teksten.

Gadamer maakt echter ook duidelijk dat de betekenis van de tekst niet samenvalt met de *oorspronkelijke* betekenis van de tekst. Een exclusieve focus op de oorspronkelijke horizon van een tekst helpt ons ook niet om de boodschap van die tekst te verstaan. Voor ons krijgt een tekst pas betekenis op het moment dat hij in onze horizon gaat functioneren. Dan kan het toch legitiem zijn, om in de tien geboden een absoluut verbod op overspel te lezen. Dat kan het geval zijn omdat ons inzicht is gegroeid, bijvoorbeeld doordat Jezus ons nieuw inzicht in de aard van het huwelijk heeft gegeven, maar ook doordat onze context een andere is dan die van de auteur van de tien geboden: het huwelijk fungeert in onze tijd anders. Een tekst heeft dus niet slechts één betekenis, de oorspronkelijke, maar een overmaat aan betekenissen: in nieuwe omstandigheden moeten wij de betekenis opnieuw ontdekken.¹¹

In dat proces is de interpretatiegeschiedenis van teksten van belang, en wel om twee redenen. In de *eerste* plaats zien wij in die interpretatiegeschiedenis hoe men in eerdere eeuwen dezelfde hermeneutische beweging heeft voltrokken als wij nu moeten doen, maar dan voor andere horizonten: Augustinus, Thomas en Calvijn hebben de Schrift geïnterpreteerd binnen hun horizon. En voorzover hun interpretatie succesvol was, heeft een horizontversmelting plaatsgevonden: doordat zij focusten op de horizon van de tekst, en daarvan leerden, werd hun eigen horizon verrijkt. Daarvan kunnen wij op onze beurt leren. Als wij zien hoe een Bijbeltekst in eerdere horizonten heeft gefunctioneerd, ontwikkelen wij gevoel voor de overmaat aan betekenis die in die tekst aanwezig is, en dat helpt ons om voor onze tijd een analoog proces te voltrekken. De interpretatiegeschiedenis van een tekst is echter niet alleen een reeks voorbeelden van hoe een tekst zou kunnen worden geïnterpreteerd. Zij opent niet alleen interpretatiemogelijkheden, maar sluit ook interpretatiemogelijkheden af, namelijk waar in de loop van de interpretatiegeschiedenis een consensus is gegroeid dat een bepaalde interpretatie, zelfs al lijkt de oorspronkelijke betekenis van de tekst deze niet uit te sluiten, ingaat tegen Gods bedoelingen voor ons. Dit is de *tweede* reden voor het belang van de interpretatiegeschiedenis. Om nog eens terug te komen op de tien geboden: wij kunnen niet zomaar van de tijd van Exodus naar de tijd van vandaag springen, maar moeten rekening houden met de interpretaties die in de loop van de tijd van Exodus zijn gegeven, door Jezus, door Paulus, door de kerkvaders, door middeleeuwse theologen, door het magisterium. Die interpretatiegeschiedenis sluit bepaalde mogelijkheden af. Zo is ons inzicht in de aard van overspel gegroeid in die zin, dat voor man en vrouw nu dezelfde regels gelden. Mannelijk prostitutiebezoek valt nu *wel* onder het verbod. In veel gevallen is hier sprake van voortschrijdend inzicht: wij achten apartheid en slavernij niet verenigbaar met de Schrift, en leggen afzonderlijke teksten overeenkomstig deze normen uit. Soms laten zich ook vragen stellen bij interpretaties uit het verleden en moeten wij terugkeren van wegen die daar werden ingeslagen. Ook in die gevallen is het echter nuttig, een overzicht te hebben van interpretaties uit het verleden.

Het belang van 'klassiekers' voor de preekvoorbereiding: Balans

De concilievaders en het *Homiletisch Directorium* wijzen dus op het belang van premoderne bijbelcommentaren, en met name die van de kerkvaders en kerkleraren, voor de prediking. Het is goed dat het Homiletisch Directorium het pleidooi van Vaticanum II uitvoeriger, concreter en met

¹⁰ Aldus Vincent Brümmer, *Over een persoonlijke God gesproken: Studies in de wijsgerige theologie* (Kampen: Kok Agora, 1988), 27–28 en Benedictus XVI, *Verbum Domini* 87.

¹¹ Brümmer, *Over God gesproken*, 26–29.

meer nadruk herhaalt, want sinds Vaticanum II is er op dit gebied veel te weinig vooruitgang geboekt, is mijn indruk. Homiletiek is niet mijn vakgebied, dus ik kan op dit gebied niet met gezag spreken. Bij de voorbereiding van deze bijdrage ben ik naar de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit Utrecht gegaan. De systematische catalogisering van de boeken aldaar maakt het mogelijk, naar de kast met de belangrijkste homiletische werken te gaan. Dat zijn er veel, en in een aantal van die werken is ook aandacht voor de prediking van vroegkerkelijke en middeleeuwse auteurs, terwijl in andere werken in detail wordt ingegaan op de praktijk van de preekvoorbereiding. In géén van de werken die daar staan wordt echter een verband gelegd tussen beide. Nergens wordt de rol van de studie van 'klassiekers' bij de praktijk van de preekvoorbereiding besproken. In de homiletiek, zo constateer ik, is het pleidooi van Vaticanum II voor het gebruik van kerkvaders bij de preekvoorbereiding nog niet geland. Het is te hopen dat het *Homiletisch Directorium* er aan kan bijdragen dat dit alsnog gebeurt.

Ik zou niet durven beweren dat het aan het Concilie te danken is, maar ik denk wel dat de voorwaarden voor een dergelijke landing sterk zijn verbeterd ten opzichte van de jaren zestig. Het *Homiletisch Directorium* merkt op:

Het is providentieel dat, naast de vooruitgang in de Bijbelwetenschap in de afgelopen eeuw, de patristiek een soortgelijke vooruitgang heeft geboekt. Verloren documenten zijn herontdekt, kritische edities van de vaders zijn verschenen, en belangrijke werken van patristische en middeleeuwse exegese zijn nu beschikbaar in vertalingen. Ook de herziening van de lezingendienst in het getijdengebed heeft veel van deze geschriften beschikbaar gemaakt zowel voor predikers als voor anderen (25).¹²

Ook zijn er de afgelopen jaren een aantal overzichten van de geschiedenis van de exegese van Bijbelboeken verschenen. Met name de *Blackwell Bible Commentaries* zijn hier van belang; zij bespreken Bijbelboeken 'through the Centuries,' bijv. in *John through the Centuries*.¹³ Zelfs in het Nederlandse taalgebied, klein als het is, is veel gebeurd. Een groot deel van de preken van Augustinus is – veelal onder inspiratie van het Augustijns Instituut – de afgelopen jaren in het Nederlands vertaald en uitgegeven door uitgeverijen als Ambo en Damon.¹⁴ Het betreft geen wetenschappelijke vertalingen. Zij zijn weliswaar wetenschappelijk verantwoord, maar zij richten zich op de praktijk: daarom zijn zij vaak gebundeld per evangelie, zodat zij zich gemakkelijk laten gebruiken in A-, B- of C-jaar. En voor wie dit nog niet overzichtelijk genoeg is, geeft het Augustijns Instituut op zijn website per zondagslezing commentaar van Augustinus.¹⁵ Ook van veel preken van Thomas van Aquino zijn de afgelopen jaren vertalingen beschikbaar gekomen; hier is ons eigen Thomas Instituut de drijvende motor.¹⁶ Aan protestantse zijde zijn de commentaren van Calvijn niet alleen in het Nederlands vertaald, maar ook wijd verspreid.¹⁷ En mijn stellige indruk is dat de

¹² Ook in de universitaire wereld in Nederland heeft de afgelopen jaren een herleving van de patristiek plaatsgevonden, met name onder invloed van het Centrum voor Patristisch Onderzoek (een interuniversitair instituut van VUA en TiU).

¹³ Mark Edwards, *John through the Centuries* (Oxford: Blackwell, 2004).

¹⁴ Zie de bijdrage van Paul van Geest aan dit boek.

¹⁵ Zie <http://www.augustinus.nl/C89-Liturgisch-jaar.html>.

¹⁶ Zie de bijdrage van Henk Schoot aan dit boek.

¹⁷ Het meest bekend en wijd verspreid is de vertaling die vanaf 1950 bij H.A. van Bottenburg begon te verschijnen en door Kok werd voortgezet, maar er zijn ook oudere en nieuwere (zie <http://www.calvijn.org/artikelen/CommentaarNT.html>) vertalingen.

commentaren van Augustinus, Thomas en Calvijn ook daadwerkelijk worden gebruikt;¹⁸ in ieder geval doe ik dat zelf met enige regelmaat.

Het is, kortom, een goed moment om, met het *Homiletisch Directorium*, binnen de homiletiek aandacht te vragen voor het belang van premoderne exegese, en die predikers die de rijkdommen die hier voor het grijpen liggen nog niet hebben ontdekt, hierop te wijzen. Voor ons is dit reden geweest, een themadag over 'preken met klassiekers' te organiseren en een bijbehorend boekje uit te brengen.

Tenslotte: Een praktijkvoorbeeld

Ik wil graag afsluiten met een praktijkvoorbeeld, en wel een tekst van Augustinus die ik inmiddels bij diverse gelegenheden heb gebruikt. Ik kan mij zo voorstellen dat wie niet regelmatig gebruik maakt van 'klassiekers' bij de preekvoorbereiding, beducht is dat het gebruik van dergelijke teksten gemakkelijk leidt tot traditionalisme en tot het leggen van accenten die niet meer passen bij deze tijd. Mijn ervaring is: niets is minder waar! Juist Augustinus en Thomas laten ons soms dingen zien, die wij in zogenaamd moderne theologische lectuur niet aantreffen. Een mooi voorbeeld is het onderstaande citaat van Augustinus, dat een verfrissend inzicht geeft in de plaats van de geboorte van Jezus in de heilsgeschiedenis, juist voor hen die een genderperspectief weten te waarderen:

De vierde schepping

De dag van kerstmis bezorgde het menselijk geslacht grote vreugde om het hoop te laten houden op eeuwig leven. Door de val van de eerste mens zijn wij allen gevallen en zijn ondergang is onze dood geworden. Hij is niet geboren maar geschapen: er was geen vader en geen moeder, maar hij was het werk van God. Dat is de eerste schepping van de mens: Adam uit aarde. De tweede schepping van de mens betrof de vrouw die uit de zijde van de man werd geschapen. Bij de derde schepping van de mens gaat het om de mens die geboren is uit man en vrouw. De vierde schepping is die van de mens die ook God is: daarbij werd Christus geboren uit een vrouw zonder een man.

Onder die vier scheppingen is er slechts één gewoon voor ons. De andere drie bestaan niet voor lichamelijke ogen, maar in het geloof van het hart. De mens gemaakt uit aarde, zonder vader, zonder moeder, valt buiten onze kennis.

De vrouw die gemaakt is uit de zijde van een man valt buiten onze kennis. Wij hebben ze in geloof aanvaard omdat we erover hebben gelezen en gehoord. De derde schepping is voor ons de gewone. Die komt dagelijks voor, want elke dag worden er mensen geboren uit de omhelzing van man en vrouw.

Er was dus al een schepping zonder man of vrouw. Er bestond al een tweede uit een man zonder vrouw. Er bestond al een derde uit een man en een vrouw. Bleef nog over de vierde uit een vrouw zonder man. Maar de vierde schepping heeft de eerste drie bevrijd. De eerste

¹⁸ Interessant is in dit verband ook een Engelstalige website voor de preekvoorbereiding als <http://www.textweek.com/>. Op deze website vindt men voor de tekst van de zondag o.m. links naar de Engelse vertaling van de Thomas van Aquino's *Catena Aurea* en andere commentaren van de kerkvaders.

en de tweede zijn ten val gekomen. Zij hebben door hun ondergang de derde voortgebracht. In de vierde hebben zij het heil gevonden.¹⁹

De heilsgeschiedenis kent een stijgende lijn, en parallel daaraan wordt naarmate wij verder komen de rol van de vrouw steeds groter. Het is wellicht niet de hoofdlijn van de theologie van Augustinus, maar wel een treffende observatie. Het is dit soort observaties dat maakt dat wie eenmaal begonnen is, Augustinus en Thomas te gebruiken, niet meer op wil houden.²⁰

¹⁹ Augustinus' sermo 370,1 in: Augustinus, *Als lopend vuur: Preken voor het liturgisch jaar 2* (Amsterdam: Ambo, 2001), 195. Het citaat is te vinden op <http://www.augustinus.nl/C192-kleiner-C03.html>. De bundel waaruit het afkomstig is, is uitverkocht. Maar deze is wel in PDF te downloaden van de website van het Augustijns Instituut: http://www.augustinus.nl/uploads/Gelinktebestanden/Augustinus_Als_lopend_vuur.pdf.

²⁰ Graag dank ik Dr Henk Schoot, die mij wees op het *Homiletisch Directorium*.